

พุทธศิลป์กรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก
ในชุมชนบ้านห้วยชมภู อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่
Buddhist Art Therapy: Painting Scroll Buddha Images from
Vessantara Jataka in Bahn Huai Chomphu, Mae Taeng District,
Chiang Mai Province

¹พระอชิตวัฒน์ ธรรมวัฒน์ศิริ, ²พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์, ³ลิปิกร มาแก้ว
⁴พระวิทวัส โกฏิจกรรจ, และ ⁵จันทร์สม ตาปูลิง

¹Phra Athiwat Thammawatsiri, ²Phisit Kotsupho, ³Lipikorn Makaew
⁴Phra Wittawat Kochakan, and ⁵Chandras Tapuling

^{1, 2, 4, 5}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1, 2, 4, 5}Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

³Rajamangala University of Technology Lanna

E-mail: ¹athiwat.tham@mcu.ac.th, ²phisit1955@gmail.com, ³lipikornart@gmail.com

⁴witawat.koc@mcu.ac.th, ⁵Chantararat.ta@mcu.ac.th

Received September 19, 2023; Revised October 19, 2023; Accepted October 25, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้และพุทธคติธรรมของเวสสันดรชาดกจำนวนล้านนา 2) เพื่อสร้างสรรค์จิตรกรรมทางศาสนาภาพพระบฏเวสสันดรชาดก จากการตีความของศิลปินล้านนาร่วมสมัย และ 3) เพื่อส่งเสริมกิจกรรมพุทธศิลป์กรรมบำบัดด้วยการแสดงภาพพระบฏและสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยและพัฒนา กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เจ้าอาวาส นักวิชาการ ศิลปิน นักเรียน นักศึกษา ช่างราชการ ชาวบ้านและเยาวชนในพื้นที่ จำนวน 153 รูป/คน เครื่องมือการวิจัย คือ (1) แบบการสัมภาษณ์ (2) แบบประเมินความสุขคนไทย (3) ชุดปฏิบัติการกิจกรรมถอดองค์ความรู้การส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ทางศิลปะ

ผลการวิจัยพบว่า 1) มหาเวสสันดรชาดก เป็นชาดกที่กล่าวถึงคติธรรมเรื่องการบำเพ็ญ “ทานบารมี” ซึ่งก่อให้เกิดศติความเชื่อในเรื่องอานิสงส์ของการฟังเทศน์ ชาวล้านนาเรียกว่า ประเพณี

“ตั้งธัมมหลวง” เนื้อหา 13 กัณฑ์ 2) การจัดกิจกรรมการฝึกปฏิบัติการทางศิลปะ ในการสร้างสรรค์ ภาพพระบฏ จำนวน 13 ภาพ โดยบูรณาการกับกิจกรรมศิลปกรรมบำบัด จึงนำองค์ความรู้ มาสู่การจัด กิจกรรมปฏิบัติการถอดองค์ความรู้ทางศิลปะ ด้านเทคนิค วิธีการและกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะ ลายคำลั่นนา 3) ผู้ร่วมกิจกรรมสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง และสร้างสรรค์งานศิลปะจาก จิตรกรรมภาพพระบฏสามารถช่วยให้ผู้เข้าร่วมวิจัยได้สำรวจและเข้าใจตนเองมากขึ้น สามารถจัดการ กับอารมณ์ ความรู้สึก และความคิดเชิงลบได้ดีขึ้น

กิจกรรมวิจัยสามารถพัฒนาทักษะทางสังคมและการสื่อสารช่วยส่งเสริมความเข้าใจ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศิลปกรรมกับสุขภาพจิตและความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการพัฒนาวิธีการ รักษาสุขภาพจิตและความเป็นอยู่ที่ดีด้วยพุทธศิลปกรรม

คำสำคัญ: ศิลปกรรมบำบัด; พุทธศิลปกรรม; พระบฏ; เวสสันดรชาดก

Abstract

This article aims to 1) study the knowledge and Buddhist ideology of the Lanna Vessantara Jataka, 2) create religious painting, the scroll Buddha image from Vessantara Jataka, based on contemporary Lanna artists' interpretations, and 3) enhance Buddhist art therapy activities by presenting the scroll Buddha painting and continuing to listen to the Tham Luang tradition. The research technique was a work in progress. The purposive sample group includes 153 persons in total, including abbots, intellectuals, artists, students, government officials, peasants, and local adolescents. The interviews, the Thai's happiness rating, and a set of art learning activity worksheets were among the research instruments.

The study's findings are as follows: 1) The Vessantara Jataka informs about the ideal moral performance of "Giving Perfection." This tale gave rise to the long-held view that listening to sermons is beneficial. The Lanna people refer to this custom as "Tang Tham Luang." It is divided into 13 chapters. 2) The art practice activity entails the creation of 13 scroll Buddha images that are interwoven with art therapy activities. This practice aids in the application of Lanna art pattern knowledge to actual art creation. 3) Those who have continued this tradition and developed works of art from the scroll Buddha painting may investigate and better understand themselves. They are also better able to deal with negative emotions, feelings, and thoughts. In other words, the study found that the Vessantara Jataka story is an important part of the Lanna culture and that it has led to the development of the "Tang Tham Luang" tradition of listening to sermons. The study also found that creating scroll Buddha images can be a powerful form of art therapy.

Buddhist art research may aid in the development of social and communication skills, the understanding of the link between Buddhist art and mental health and well-being, and the development of ways for treating mental health and well-being with Buddhist art.

Keywords: Art Therapy; Buddhist Art; Phra Bot (Scroll-Painting); Vesantara Jataka

บทนำ

“เวสสันดรชาดก” เป็นหนึ่งในวรรณกรรมนิบาตชาดก หมวดขุททกนิกาเย ชาดก พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก จัดเป็นชาดก 10 เรื่องสำคัญ หรือ เรียกว่า “ทศชาติชาดก” ในจำนวนชาดก 547 เรื่อง โดยมี “เวสสันดรชาดก” เป็นเรื่องสุดท้ายของทศชาติชาดกที่กล่าวถึงพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีครบ 10 ประการ (กรมศิลปากร , 2514) กล่าวเฉพาะ “เวสสันดรชาดก” ในวัฒนธรรมล้านนา น่าจะปรากฏขึ้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา (สิงพะ วรรณสัย, 2523) หลักฐานสำคัญคือการประพันธ์เป็นวรรณคดีบาลีคือ “เวสสันดรทีปนี” โดยพระสิริมังคลาจารย์ ราว พ.ศ. 2060 (อภิธรรมย์ สีตาคำ และ เสริมศิลป์ สุภเมธีสกุล, 2552) เวสสันดรชาดกยังถือเป็นกลุ่มวรรณกรรมสำคัญที่นิยมนิพนธ์ขึ้นอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการสำรวจคัมภีร์โบราณภาคเหนือในทศวรรษ 2520 – 2530 พบกลุ่มเวสสันดรชาดก (มหาชาติชาดก) นี้มากกว่า 11,424 ผูก (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2546) และพบว่ามีการนิพนธ์เวสสันดรชาดกไว้มากกว่า 150 ลำานวน อาทิ ลำานวน อินท์ลงเหลา, สร้อยสังกร, ไผ่แจ้เรียวแดง เป็นต้น แต่ละลำานวนจะแสดงลีลาและลักษณะเฉพาะพื้นถิ่นเอาไว้ด้วย (เอมอร ชิตตะโสภณ, 2533) เมื่อหันมาพิจารณาข้อมูลงานจิตรกรรมฝาผนังล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 พบว่า นิยมเขียนภาพเวสสันดรชาดกมากกว่าทศชาติชาดก (วาดทศชาติชาดกไม่ครบสิบชาติ) และพบร่วมกับภาพพุทธประวัติ หรือชาดก หรือวรรณคดีท้องถิ่น (สน สีมาตั้ง, 2526) นอกจากนี้ จิตรกรรมเวสสันดรชาดกยังปรากฏในพื้นผ้าพระบฏอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้นพบข้อมูลใหม่ของพระบฏกลุ่มเมืองลำปาง คือ พระบฏวัดปงสนุก อำเภอเมือง (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2550) พระบฏ วัดนาคตหลวง อำเภอแม่ทะ (เชียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ, 2552)

ส่วนแนวคิดศิลปะบำบัด (Art Therapy) นั้น คือ การบำบัดรักษาทางจิตเวชรูปแบบหนึ่ง ที่ประยุกต์ใช้กิจกรรมทางศิลปะเพื่อค้นหาข้อบกพร่อง ความผิดปกติบางประการของกระบวนการทางจิตใจ โดยใช้ความรู้เกี่ยวกับการประเมินทางจิตวิทยา เพื่อเปิดประตูเข้าสู่จิตใจในระดับจิตไร้สำนึก และเลือกใช้กิจกรรมทางศิลปะที่เหมาะสมช่วยในการบำบัดรักษา และฟื้นฟูสมรรถภาพให้ดีขึ้น (ทวีศักดิ์ สิริรัตน์เรขา, 2550) ในปัจจุบัน ศิลปะบำบัดเริ่มมีการขยายตัวเป็นทางเลือกใหม่ในการบำบัดรักษาและได้รับความสนใจมากขึ้นในสังคมไทย มีนักวิชาการ นักบำบัด ที่ไปฝึกอบรมหลักสูตรศิลปกรรมบำบัดในต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น มีการนำมาประยุกต์ใช้ในกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายขึ้น และเตรียมพัฒนาเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนด้านศิลปกรรมบำบัดในระดับอุดมศึกษา ในประเทศไทยยังไม่มี การ

จัดตั้งสมาคมนักศิลปกรรมบำบัดในระดับชาติ แต่เริ่มการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของผู้ปฏิบัติงานในส่วนที่เกี่ยวข้อง มีการจัดตั้งชมรมศิลปกรรมบำบัดไทย ยังไม่มีการกำหนดค่านิยามที่ชัดเจนร่วมกัน แต่จะมีแนวคิดที่หลากหลาย ผสมผสาน และการประยุกต์ใช้แตกต่างกันไปตามกลุ่มเป้าหมายที่เข้ารับการบำบัด (ทวีศักดิ์ สิริรัตนเรขา และสมจิตร์ ไกรศรี, 2553)

บทความวิจัยนี้นำเสนอองค์ความรู้และพุทธคติธรรมของเวสสันดรชาดก จำนวนล้านนา กระบวนการสร้างสรรค์จิตรกรรมทางศาสนา ภาพพระบฏเวสสันดรชาดก จากการตีความของศิลปินล้านนาร่วมสมัย และการจัดกิจกรรมส่งเสริมกิจกรรมพุทธศิลปกรรมบำบัด ด้วยการแสดงภาพพระบฏและสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้และพุทธคติธรรมของเวสสันดรชาดกจำนวนล้านนา
2. เพื่อสร้างสรรค์จิตรกรรมทางศาสนา ภาพพระบฏเวสสันดรชาดก จากการตีความของศิลปินล้านนาร่วมสมัย
3. เพื่อส่งเสริมกิจกรรมพุทธศิลปกรรมบำบัด ด้วยการแสดงภาพพระบฏ และสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง พุทธศิลปกรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก ในชุมชนบ้านห้วยชมภู อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีประเด็นหัวข้อ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลให้สอดคล้องในประเด็นวิจัยดังต่อไปนี้

1. แนวคิดพุทธศิลปกรรม

พุทธศิลปกรรม หรือเรียกว่า “พุทธศิลป์” (Buddhist Art) หมายถึง งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา ปสาทะ ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งในลัทธิหินยาน (เถรวาท) และลัทธิมหายาน (อาจารย์วาท) (สงวน รอดบุญ, 2545) ดังนั้น งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแพร่พระพุทธศาสนาและการปฏิบัติตามหลักธรรม โดยมุ่งเน้นความงามที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุประสงค์สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา พุทธศิลป์จึงเป็นสิ่งที่โน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา (พระครูสังฆรักษ์ศุภณัฐ ภูริวิฑฒโน และคณะ, 2561) เป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ที่มุ่งเน้นการสื่อถึงความจริง ความดี ความงาม จากเรื่องราวที่แสดงประวัติและหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนา เป็นความหมายที่ผ่านธรรมลักษณะที่มีผลปรากฏต่อผู้ชม พุทธศิลปกรรมเป็นกระบวนการ

ที่ถูกรังสรรค์เพื่อเป็นงานเผยแพร่ศาสนาโดยมีหลักธรรมที่แฝง อยู่ไม่ว่าจะเป็นประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ตลอดจนการประดับตกแต่ง ซึ่งนำไปสู่บรรยากาศแห่งความสงบ สันติ จนถึง นิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุด

2. แนวคิดศิลปะบำบัด (Art Therapy)

ศิลปะบำบัด (Art Therapy) คือ การบำบัดรักษาทางจิตเวชรูปแบบหนึ่งที่ประยุกต์ใช้กิจกรรมทางศิลปะเพื่อค้นหาข้อบกพร่อง ความผิดปกติบางประการของกระบวนการทางจิตใจ โดยใช้ความรู้เกี่ยวกับการประเมินทางจิตวิทยา เพื่อเปิดประตูเข้าสู่จิตใจในระดับจิตไร้สำนึก และเลือกใช้กิจกรรมทางศิลปะที่เหมาะสมช่วยในการบำบัดรักษา และฟื้นฟูสมรรถภาพให้ดีขึ้น (ทวิศักดิ์ สิริรัตน์เรขา, 2550) มีวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้เพื่อบำบัดรักษาเยียวยาจิตใจผู้ป่วย เสริมสร้างพัฒนาศักยภาพของบุคคล และคืนความสมดุลให้กับชีวิต ประกอบด้วย รูปแบบกิจกรรมทางศิลปะที่มีความหลากหลาย ซึ่งครอบคลุมถึงทัศนศิลป์ (Visual Arts) ได้แก่ การวาด, ระบายสี, การปั้น, การแกะสลัก, การถัก, การทอ, การประดิษฐ์ ฯลฯ ดนตรี (Music) ได้แก่ การเล่นดนตรีร้องเพลง และกิจกรรมทางดนตรีการแสดง (Drama) ได้แก่การแสดง การละคร และการเคลื่อนไหว ร่างกาย วรรณกรรม (Literature) ได้แก่ บทกวีนิยาย เรื่องสั้น ฯลฯ (ทวิศักดิ์ สิริรัตน์เรขา, 2550)

ขั้นตอนหลักในการทำศิลปะบำบัด แบ่งเป็นขั้นตอนหลัก “4 E” ดังนี้ 1) Established rapport (สร้างสัมพันธภาพ) 2) Exploration (ค้นหาปัญหา) 3) Experiencing (ทบทวนประสบการณ์) และ 4) Empowerment (เสริมสร้างพลังใจ) เทคนิคสำคัญที่นำมาใช้ในกระบวนการทางศิลปะบำบัด คือ การสนับสนุน เสริมสร้างกำลังใจ (supportive) และการตีความหมายที่ซ่อนเร้นภายในจิตใจ (interpretation) (อัศนี ซูอรุณ, เลิศศิริร์ บวรกิตติ และสมชัย บวรกิตติ, 2548) การสนับสนุน เสริมสร้างกำลังใจ ทำได้โดยให้ความสนใจ ให้กำลังใจ และการชมเชยเมื่อทำได้สำเร็จ หรือมีความพยายามเพิ่มขึ้น ภายใต้สิ่งแวดล้อมที่สงบ ปลอดภัย และทำที่เป็นมิตร

3. แนวคิดเรื่องพระภฏและพระเวสสันดรชาดก

คำว่า ภฏ หมายถึง ผ้าทอ ผืนผ้า พระภฏ คือ ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธเจ้าเป็นต้น แขนงไว้เพื่อบูชา มีรากศัพท์ในภาษาบาลีว่า ภฏ (อ่านว่า ปะ-ตะ) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) พระภฏ คือ ผืนผ้าขนาดยาวที่เขียนภาพพระพุทธเจ้า และเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ หรือทศชาติชาดกต่างๆ ใช้แขวนหรือห้อยไว้ในอุโบสถ วิหาร หรือศาลาการเปรียญ มีขนาดแตกต่างกันไปตามคติและความนิยมในแต่ละยุคสมัย

การสร้างศิลปกรรมบนผืนผ้าที่แพร่หลายอยู่ในหลายวัฒนธรรม อาทิ อินเดีย จีน ธิเบต ญี่ปุ่น เกาหลี และไทย ภาพม้วนที่เก่าแก่ที่สุดในตอนนี้ คือ ภาพม้วนของจีน ชนชาติจีน ถือได้ว่าเป็นผู้นำในการเขียนภาพบรรยาย มีอายุเก่าแก่ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 4 ธิเบต เรียกว่า “ทังกา” หรือ จิตรกรรมทังกา (Thangka painting) ในภาษาจีนเรียกว่า “ถังซ่า (Tangka)” เป็นงานจิตรกรรมบนผ้าฝ้ายหรือบนผ้าไหม ทำให้บางครั้งจึงนิยมเรียกจิตรกรรมทังกาว่า “ภาพจิตรกรรมแบบม้วนแขวน

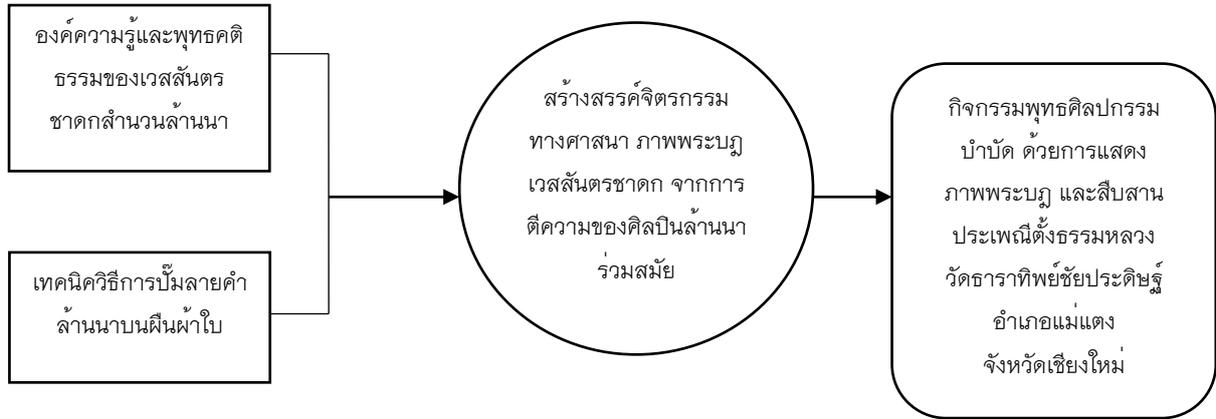
(Scroll-painting)” โดยทั่วไปแล้วสันนิษฐานว่า “ทังกา” มาจากคำว่า “Thang Ka” หมายถึง หนังสือนั่งแห่งบันทึก (recorded message) หรือ การส่งสารแห่งข้อความไปสู่ผู้ฝึกจิตปฏิบัติตน มาจากอิทธิพลของการการวาดภาพจิตรกรรมจีนประเพณี (Traditional Chinese painting) ซึ่งมีการวาดในลักษณะดังกล่าวมาตั้งแต่ปลายราชวงศ์ฮั่นถึงราชวงศ์จิ้น และรุ่งเรืองในสมัยราชวงศ์ถัง ทำให้ศัพท์คำว่า ทังกา สำหรับชาวจีนแล้ว ใช้ออกเสียงเรียกกันว่า “ถั่งซ่า” แปลความหมายตามรูปศัพท์คือ “แผ่นภาพแบบสมัยถัง” (ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, 2558)

หลักฐานทางวรรณกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในสมัยสุโขทัย ปรากฏในจารึกหลักที่ 106 ซึ่งพบที่วัดช้างล้อม หรือที่เรียกว่า จารึกวัดช้างล้อม กล่าวถึงชีวประวัติของพระภิกษุชื่อว่า พนมไสคำ ซึ่งเป็นสามีของแม่นมเทศ ผู้ใกล้ชิดของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พญาลิไทย) ในจารึกมีการกล่าวถึงการทำให้พระพุทธรูปไว้ ในปีพุทธศักราชที่ 1927 (กรมศิลปากร, 2527) ส่วนพระพุทธรูปในล้านนามีหลักฐานเก่าแก่ที่สุด คือ รวาทพุทธศตวรรษที่ 21-22 คือ พระพุทธรูปในกรุพระเจดีย์วัดดอกเงิน และวัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้มาจากการสำรวจทางโบราณคดีเหนือเขื่อนภูมิพล เมื่อปี พ.ศ. 2503 ในกรุพระเจดีย์วัดดอกเงิน ตำบลฮอด อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ (ศิลป พีระศรี, 2515) และในต่อมามีการค้นพบพระพุทธรูปเพิ่มเติมที่วัดเจดีย์สูง อำเภอฮอดเช่นกัน (สันติ เล็กสุขุม, 2534)

ภาพในพระพุทธรูปประวัติที่เป็นที่นิยมในการทำภาพพระพุทธรูป คือ ภาพพระพุทธรูปเจ้าพร้อมอัครสาวกทรงเครื่องทรงในขุม ประทับยืน ส่วนล่างเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ (มารวิชัยปวิวรรต) ส่วนเรื่องราวหนึ่งที่น่านำมาวาดเป็นภาพจิตรกรรมก็คือเรื่องราวของพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ตามคัมภีร์ชาดกได้เล่าถึงชีวิตของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติว่ามีถึง 547 พระชาติ แบ่งได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ คือ เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ เสวยพระชาติเป็นเทวดา เสวยพระชาติเป็นสัตว์ และเสวยพระชาติเป็นยักษ์ (สมชาติ มณีโชติ, 2529) และที่สำคัญคือ ในมหานิบาตชาดกมีอยู่ 10 เรื่อง ที่เรียกว่า “ทศชาติชาดก” หรือที่เรียกกันว่า “พระเจ้าสิบชาติ” ซึ่งได้รับการยกย่องเป็นพระชาติทั้ง 10 ชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเฉพาะพระชาติสุดท้ายที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนั้นได้รับการยกย่องว่าเป็นพระชาติที่สำคัญที่สุด จึงได้ชื่อว่า “มหาชาติ” (อุทอง ประศาสน์วินิจฉัย, 2548)

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดในการวิจัย 3 แนวคิด คือ แนวคิดพุทธศิลปกรรม แนวคิดศิลปะบำบัด (Art Therapy) แนวคิดเรื่องพระพุทธรูปและพระเวสสันดรชาดก และการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจากเวสสันดรชาดก โดยการตีความของศิลปินล้านนาร่วมสมัยต่อไป

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research & Development) มีระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานภาพพระบุญจากเวสสันดรชาดก และแนวคิดทฤษฎี เอกสารเหล่านี้ แสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึง (1) องค์ความรู้และพุทธคติธรรมของเวสสันดรชาดกล้านวล้านนา และ (2) เทคนิควิธีการปัมลายคำล้านนาบนผืนผ้าใบ

2) การศึกษาในภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ประกอบด้วย (1) เจ้าอาวาสและผู้ดูแลงานพุทธจิตรกรรมล้านนา จำนวน 5 รูป/คน (2) กลุ่มเครือข่ายนักวิชาการ คณาจารย์ ปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน นายช่างหรือสล่า เพื่อสอบถามเกี่ยวกับองค์ความรู้และร่วมสร้างสรรคงานจิตรกรรมภาพพระบุญเรื่องพระเวสสันดร จำนวน 13 คน (3) กลุ่มนักเรียน นักศึกษาในกลุ่มสถาบันการศึกษาทางด้านศิลปะในเขตภาคเหนือตอนบน จำนวน 20 รูป/คน เพื่อร่วมเรียนรู้และประเมินด้านรูปแบบ ด้านเทคนิค ด้านพัฒนา (4) กลุ่มนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ จำนวน 10 รูป/คน เพื่อร่วมเรียนรู้และประเมินด้านรูปแบบ ด้านเทคนิค ด้านพัฒนา และ (5) กลุ่มตัวอย่างภาคีรัฐที่ส่งเสริมด้านศิลปะและวัฒนธรรม 5 คน เพื่อร่วมเรียนรู้และประเมินด้านรูปแบบ ด้านเทคนิค ด้านพัฒนา

การปฏิบัติอย่างมีส่วนร่วมร่วมกับกลุ่มตัวแทนชาวบ้านและเยาวชนในพื้นที่ จำนวน 100 คน เพื่อร่วมเรียนรู้และประเมินด้านรูปแบบ ด้านเทคนิค ด้านพัฒนา รวมกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในการวิจัยครั้งนี้ จำนวนทั้งสิ้น 153 รูป/คน

4) เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา ประกอบด้วย แบบการสัมภาษณ์ โดยการใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างมีโครงสร้าง (Structured In-depth interview)

5) การเก็บรวบรวมข้อมูล แบ่งออกเป็น 6 ระยะ มีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

5.1) ระยะที่ 1 การจัดประชุมทีมวิจัย เพื่อชี้แจงความรู้ความเข้าใจและจัดสร้างการจัดสร้างเครื่องมือประกอบการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview)

5.2) ระยะที่ 2 การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการคัดเลือกในพื้นที่ศาสนสถานของวัดธาราธิปไตยประดิษฐ์ หมู่บ้านห้วยชมพู ตำบลแม่แตง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ โดยการทำจดหมายและประสานงานติดต่อเพื่อขออนุญาตทำวิจัยกับกลุ่มประชากรเป้าหมายตามเครื่องมือวิจัย

5.3) ระยะที่ 3 การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัย เพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) และทดสอบความเชื่อมั่น (Reliability) ในการจัดทำวิจัยฉบับสมบูรณ์

5.4) ระยะที่ 4 การอบรมเชิงปฏิบัติการศิลปะ เพื่อพัฒนาส่งเสริมกิจกรรมกิจกรรมพุทธศิลปกรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจากเวสสันดรชาดกในชุมชนบ้านห้วยชมพู อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ให้แก่พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มตัวแทนชาวบ้านในชุมชน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐท้องถิ่น และกลุ่มศิลปิน เยาวชน นิสิต นักศึกษา สถาบันการศึกษาทางศิลปะ จำนวน 100 รูป/คน

5.5) ระยะที่ 5 การสรุปองค์ความรู้เรื่องเทคนิคลายคำในการสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจากเวสสันดรชาดก โดยชุดปฏิบัติการกิจกรรมถอดองค์ความรู้ทางศิลปะ (Art Work shop) เพื่อนำมาเป็นคู่มือด้านเทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์ และจัดทำกิจกรรมพุทธศิลปกรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจากเวสสันดรชาดกในชุมชนบ้านห้วยชมพู อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

5.6) ระยะที่ 6 การจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ หนังสือ คู่มือ วีดีโอ เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณชน รวมทั้งการจัดทำหนังสือสรุปองค์ความรู้ จำนวน 100 เล่ม และการเผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน สื่อสารสนเทศ วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

การนำผลการวิจัยเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการความรู้ (Knowledge Management (KM)) ด้านการวิจัยของวิทยาเขตเชียงใหม่ เพื่อจัดทำเป็นต้นแบบผลงานการจัดการความรู้ด้านการวิจัยของมหาวิทยาลัยเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณชน

6) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีวิธีการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

6.1) การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องจิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจากเวสสันดรชาดก โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงพรรณนา การบรรยายภาพ ดังนี้ (1) ประวัติศาสตร์ศิลปะและจิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจาก

เวสสันดรชาดก และข้อมูลเกี่ยวกับเทคนิคการสร้างสรรค์ภาพพระบฏในล้านนา (2) ภาพนิ่งและวีดิทัศน์เกี่ยวกับเทคนิคขั้นการสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก และ (3) บทสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิคการสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก ได้แก่ นักวิชาการปราชญ์ชาวบ้าน ศิลปิน นายช่างหรือสล่า เพื่อสอบถามเกี่ยวกับองค์ความรู้ รูปแบบและเทคนิคการสร้างสรรค์

6.2) การสร้างสรรค์เทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก เป็นการนำองค์ความรู้ รูปแบบและเทคนิคการสร้างสรรค์เทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์ทั้งเทคนิควิธีการแบบโบราณและการเทคนิควิธีการใหม่

6.3) การสร้างสรรค์จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก โดยใช้วิธีการศึกษาดังนี้ (1) การออกแบบภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก (2) การสร้างสรรค์ภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก และ (3) การจัดกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้เรื่องราวและเทคนิควิธีการพุทธศิลป์กรรมบำบัด : จิตรกรรมภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดก

6.4) การวิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอผลการศึกษาและการวิเคราะห์ตามประเด็นวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือ (1) เนื้อหาสาระและพุทธคติธรรมจากเวสสันดรชาดกจำนวนล้านนา จำนวน 13 กัณฑ์ และ (2) จิตรกรรมทางศาสนา ภาพพระบฏจากเวสสันดรชาดกรวมสมัย จำนวน 13 ภาพ

ผลการวิจัย

1. องค์ความรู้และพุทธคติธรรมของเวสสันดรชาดกจำนวนล้านนา

1.1 ประวัติความเป็นมาของเวสสันดรชาดกจำนวนล้านนา

มหาเวสสันดร เป็นชาดกสำคัญเรื่องหนึ่งในบรรดาอดีตชาติ 10 เรื่อง ชาวล้านนาเรียกว่าพระเจ้า 10 ชาติ ได้แก่ เตมียชาดก, มหาชนกชาดก, สุวรรณสามชาดก, มโหสถชาดก, ภูริทัตตชาดก, จันทกุมารชาดก, มหานารทกัศสพชาดก, วิรุทธชาดก, และมหาเวสสันดรชาดก เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี 10 ทศ (ทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิษฐานะ, เมตตา, และอุเบกขา) ให้บริบูรณ์ มหาเวสสันดรชาดก ถือว่าเด่นในการบำเพ็ญ “ทานบารมี” ตามความเชื่อและคตินิยมที่สืบทอดกันมานานเช่นนี้ จึงทำให้เกิดประเพณีการฟังเทศน์ ชาวล้านนา เรียกว่า “ตั้งธัมม์หลวง” โดย พระสิริมังคลาจารย์ สังฆปราชญ์แห่งล้านนา ผู้แต่งเป็นวรรณกรรมบาลี เรื่อง เวสสันดรที่ปณี แต่งเสร็จในปี จุลศักราช 879 ตรงกับพุทธศักราช 2060 เนื้อความในมหาเวสสันดรชาดกที่มี 1,000 คาถา แยกเนื้อหาออกเป็น 13 กัณฑ์ หรือ 13 ทัพพะ (ตอน)

พระมหาเวสสันดรที่ปณี หรือ เวสสันดรที่ปณี เป็นคัมภีร์ประเภท “ที่ปณี” คือ คำอธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่งในพระไตรปิฎกออกไปอย่างพิสดาร และมีการอ้างอิงจากคัมภีร์ต่าง ๆ เป็นเครื่องประกอบพระสิริมังคลาจารย์แต่ง เวสสันดรที่ปณี เมื่อ พ.ศ. 2060 ตั้งใจว่าจะให้เป็นหนังสือสองเนื้อความ

(อธิบายเนื้อหา) เวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ อาศัยอรรถกถาเวสสันดรชาดกเป็นโครงหลัก ขยายคำ และความออกไปอย่างพิสดาร เพื่อความปิติปราโมทย์ของสาธุชน

1.2 ความสำคัญของเวสสันดรชาดกสำนวนล้านนา

ชาวล้านนามีความผูกพันอันแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา วิถีล้านนาเป็นวิถีพุทธศาสนา แม้จะมีความเชื่อเรื่องผี และไสยศาสตร์ปนอยู่ก็ตาม แต่ความเด่นอยู่ที่วัฒนธรรมและประเพณีทางพระพุทธศาสนา มหาเวสสันดรชาดก สอนในเรื่องการให้ทาน การบริจาค ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ผลจากการซึมซับรูปแบบของคนดีน้ำใจงามจากพระเวสสันดร หล่อหลอมให้ชาวล้านน่านับแต่โบราณกาล จวบปัจจุบันมีอรรถกถายังดงาม โอบอ้อมอารี อ่อนโยน อ่อนหวาน มิไต่ตรีจิตกับทุกคน เป็นที่ประทับใจติดในความทรงจำของผู้ที่ได้มาสัมผัสกับชาวล้านนา หลงมนต์เสน่ห์แห่งวิถีล้านนาวิถีพุทธยากที่จะลืมเลือนไปได้ ก่อให้เกิดประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. ประเพณีตั้งธัมม์หลวง ประเพณี 12 เดือน ของชาวล้านนาที่สัมพันธ์กับเวสสันดรชาดก ก็คือประเพณี ยี่เป็ง (เดือน 12 ภาคกลาง) นอกจากจะลอยกระทง ล่องลำเภา ตามประทีป ปลอยโคมไฟแล้ว ในเดือนนี้ หลายวัด หลายชุมชน จะประกอบพิธีฟังเทศน์ เรื่องพระเวสสันดร ที่เรียกว่า “ตั้งธัมม์หลวง”

2. อานิสงส์ของการฟังเทศน์เวสสันดรชาดก ชาวล้านนามีความเชื่อกันว่า หากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ ด้วยบุญผลานิสงส์ จะไปเกิดในยุคพระศรีอาริยมตไตรยในอนาคต ที่มีความสุขดุจสวรรค์ ไม่ต้องประกอบอาชีพทำมาหากินให้ลำบาก ในคัมภีร์มาลัยสูตรว่า เมื่อครั้งพระมาลัยขึ้นไปนมัสการพระเกตแก้วจุฬามณีในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น ได้พบพระอริยมตไตรยเทพบุตร

3. ธรรมเวสสันดรชาดกล้านนา มีหลายสำนวน สื่อถึงความนิยมฟัง ด้วยเหตุที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมมากนับแต่อดีต จึงมีนักปราชญ์ล้านนา แต่งธรรม (เรียบเรียงด้วยสำนวนล้านนา) มีจำนวนประมาณ 237 สำนวน

1.3 พุทธคติธรรมจากเวสสันดรชาดกสำนวนล้านนา

แม้ว่า เวสสันดรเทศนาจะเน้นการให้ทานเป็นหลัก แต่หากดูวิถีชีวิตของพระเวสสันดรในเรื่องต่างๆ แล้ว จะพบว่าท่านได้บำเพ็ญบารมีครบทั้ง 10 ทศ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงพุทธคติธรรมจากเวสสันดรชาดกกับบารมี 10 ทศ

พุทธคติธรรม	บารมี 10 ทศ
การให้ทานตลอดทั้งเรื่อง	ทานบารมี
การสละราชสมบัติออกบวช	เนกขัมมบารมี
การรักษาศีลแบบฤๅษี ไม่แตะเนื้อต้องตัวนางมัทรี 7 เดือน	ศีลบารมี
ความอดุสาหะในทาน	วิริยบารมี
ความอดทนอดกลั้น	ขันติบารมี
การให้ทานตามคำปฏิญญา	สัจจบารมี
การไม่หวั่นไหวมั่นคงในการให้ทาน	อธิษฐานบารมี
ความเป็นผู้มีอหิชาตัยเกื้อกูลในสรรพสัตว์	เมตตาบารมี
การวางใจเป็นกลางในการเปลี่ยนแปลงสังขารของสรรพสัตว์	อุเบกขาบารมี
ความฉลาดในอุบาย (ความเจริญ) ในทาน	ปัญญาบารมี

2. การสร้างสรรค์จิตรกรรมทางศาสนา ภาพพระปฐมเวสสันดรชาดก จากการตีความของศิลปินล้านนาร่วมสมัย ผลการวิจัยพบว่า

2.1 ประวัติความเป็นมาของภาพพระปฐม

“พระปฐม” คืองานจิตรกรรมทางพุทธศาสนาที่วาดลงบนผืนผ้า เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าพุทธประวัติ หรือชาดกก็ได้ คำว่า “ปฐม” เปลี่ยนรูปมาจากภาษาบาลีว่า “ปฐม” (ปะ-ตะ) แปลว่า ผืนผ้า “ตุ่งค่าว” หรือ “ตุ่งค่าวธรรม” ก็เป็นพระปฐมอย่างหนึ่ง นิยมเขียนเรื่องมหาชาติหรือเวสสันดรชาดก เพื่อใช้ประกอบพิธีตั้งธรรมหลวงหรือเทศน์มหาชาติของชาวล้านนา ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม เป็นวัตรธรรมที่นำมาประดับในประเพณีตั้งธรรมหลวงเป็นประเพณีการฟังเทศนาธรรมครั้งใหญ่ของชาวล้านนา “ธัมม” หรือ “คัมภีร์” ที่ใช้เทศน์มักเป็นเรื่องขนาดยาว ที่นิยมมากคือเรื่อง “เวสสันดรชาดก” นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าหากได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง 13 กัณฑ์ ภายในวันเดียวจะได้ไปเกิดในโลกพระศรีอารีย ความเชื่อนี้มาจากคัมภีร์มาลัยสูตร ที่กล่าวถึงพระมาลัยเถร เสด็จสวรรคตขึ้นดาวดึงส์ และได้พบกับเทวบุตรผู้ที่จะจุติลงมาประสูติเป็นพระศรีอารียเมตไตรย ท่านได้บอกกับพระมาลัยเถรว่า คนทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมเวสสันดรจบทั้ง 13 กัณฑ์ ภายในวันเดียวเมื่อตายไปแล้วจะได้ไปเกิดในศาสนาของเรา เมื่อพระมาลัยเถรกลับจากสวรรค์ลงมายังมนุษย์โลกได้นำเรื่องนี้มาบอกกับมนุษย์ เมื่อคนทั้งหลายรู้อย่างนั้น จึงพากันมาฟังเทศน์มหาชาติจนถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมา ภายในงานตั้งธรรมหลวงมักประดับประดาตกแต่งสถานที่ให้คล้ายกับฉากในมหาชาติ ซึ่งเป็นป่าเสวยส่วนใหญ่ โดยจะนำต้นไม้กิ่งไม้มาประดับทั้งภายในและภายนอกวิหาร และนำเอาพระปฐมที่เขียนเรื่องมหาชาติมาแขวนประดับไว้ในงานให้ผู้ที่ผ่านไปผ่านมาได้ชื่นชม และเป็นสัญญาณว่างานตั้งธรรมหลวงได้เริ่มขึ้นแล้ว

ปัจจุบัน พระบรมมหาชาติได้เลือนหายไปจากประเพณีตั้งธรรมหลวง ทำให้ไม่มีการใช้พระบฏ ร่วมกับการประกอบพิธีกรรม เมื่อไม่มีการใช้งานพระบฏ พระบฏจึงถูกเก็บรักษาไว้และอยู่นอกเหนือ การรับรู้ของคนในชุมชน และไม่มีการผลิตซ้ำเพิ่มเติมหรือสร้างใหม่ทดแทนพระบฏเดิมที่ชำรุดเสียหาย ต่อมาจึงมีการศึกษาที่มาที่ไปของพระบฏ พบว่า มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของผู้คนในอดีตเป็นอย่างมาก และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ชาวล้านนาจึงนำพระบฏกลับมาใช้ใหม่ โดยรื้อฟื้นประเพณี ตั้งธรรมหลวงขึ้นใหม่ เพื่อให้พระบฏถูกนำกลับมาใช้อีกครั้ง นอกจากนี้จะเป็นการฟื้นคืนคุณค่าให้กับ พระบฏและประเพณีตั้งธรรมหลวงแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่ความรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ ในชุมชนให้เกิด ความตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญและสืบทอดประเพณีตั้งธรรมหลวงและพระบฏต่อไป เป็นกลยุทธ์ หนึ่งที่ใช้ในการดึงให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับการงานวัฒนธรรม โดยใช้ประเพณีและวัตถุทางศาสนา มาอ่อนมนำ

เนื่องจาก พระบฏของเก่าที่เก็บมักผุพังไป มีความเสียหายมากสามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ จึง ต้องทำการอนุรักษ์และจัดเก็บพระบฏชุดเก่าไว้ให้ถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ของชุมชนและประชาชนรุ่นหลัง ในขณะที่เดียวกันก็มีการผลิตพระบฏชุดใหม่ขึ้น โดยใช้วิธีการและเทคนิค ใหม่จากการต้องลายคำล้านนาบนผืนผ้า เพื่อนำกลับมาใช้ในพิธีตั้งธรรมหลวงอีกครั้ง พร้อมทั้งนำมา จัดแสดงให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และรับทราบ ในการวิจัยครั้งนี้ จึงได้นำพระบรมมหาชาติในรูปลักษณะใหม่ จึงถูกสร้างสรรค์ใหม่ ให้กลับมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของงานประเพณีตั้งธรรมหลวง ถึงแม้จะมีรูปลักษณะ ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงเนื้อหาและหน้าที่การใช้งานแบบเดิมเอาไว้ พระบฏในรูปลักษณะใหม่นี้ ใช้เทคโนโลยีและวัสดุใหม่ ทำให้ออกจากจะมีภาพและสีสันคล้ายกับพระบฏเดิมแล้ว ยังทนทานและ ใช้ทุนต่ำในการสร้างอีกด้วย

2.2 รูปแบบ วัสดุ และเทคนิคการวาดภาพพระบฏ

รูปแบบ วัสดุ และเทคนิคการวาดภาพพระบฏใช้กระบวนการของการสร้างสรรค์ลายคำ ล้านนา งานลายคำล้านนานิยมสร้างสรรค์เป็นลวดลายที่มีลักษณะต่างๆหลากหลายรูปแบบ ใช้ในการ ประดับ ตกแต่งอาคารสถาปัตยกรรมทางศาสนา เครื่องสักการะและยังใช้ตกแต่งอาคารสถาปัตยกรรม ของสถาบันกษัตริย์อีกด้วย ลายคำนั้นได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนับเริ่มต้นได้ ตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรม ล้านนา คือลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือ ดำ “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับอยู่ในพื้นที่สำคัญต่างๆ ของวิหารและเสาววิหาร ตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสองอย่างเป็นระเบียบสอดคล้องกันอันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนา อย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ

เทคนิคการสร้างสรรค์ลายคำล้านนารวมสมัย ในปัจจุบันงานลายคำได้มีวิวัฒนาการและการ พัฒนาตอยอดมากยิ่งขึ้น อันได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจและเทคนิควิธีการจากงานศิลปกรรมลายคำ

ล้านนาในอดีต โดยมีชื่อเรียกเทคนิคนี้ว่า “ลายคำ น้ำแต้ม” พบว่า เทคนิคในการทำลวดลายลงรักปิดทองในอดีตนี้มีอยู่ 4 วิธีการ คือ

วิธีแรก เป็นลวดลายที่ทำด้วยเทคนิคปิดทองลงบนพื้นรักตามร่องฉลุของลวดลายบนกระดาษหรือแม่พิมพ์ลายฉลุ (stencil) ซึ่งจะคล้ายคลึงกับเทคนิคปิดทองของงานช่างไทยในภาคกลางที่เรียกว่า “ปิดทองลายฉลุ”

วิธีที่สอง เป็นเทคนิคชุดลวดลาย เป็นการสร้างลวดลายโดยการชุดสีลงบนพื้นที่ปิดทองไว้แล้ว เทคนิคนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับการทำลวดลายบนพื้นผิวภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงินของเชียงใหม่ด้วยวิธีการชุดลวดลายที่เรียกว่า “สายลาย” หรือ “สายดอก”

วิธีที่สาม เป็นเทคนิคผสมระหว่างเทคนิคปิดทองลงชาดและเทคนิคชุดลวดลาย เป็นการปิดทองที่มีการชุดเส้นเพิ่มขึ้นหรือแต่งเติมเส้นเพื่อสร้างลายละเอียดให้เกิดความสวยงาม

วิธีการที่สี่ เป็นเทคนิคลายรดน้ำ หรือลายคำ น้ำรด เป็นเทคนิควิธีการที่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลาง ลายรดน้ำเข้ามาสู่ในล้านนาระยะหลัง โดยใช้วิธีการเขียนด้วย “ทองคำ” เขียนลวดลายบนพื้นรัก จากนั้นจึงเช็ดรักบางๆ ปิดด้วยแผ่นทองคำเปลว หลังจากนั้นใช้น้ำรดบนพื้นที่เขียนทองคำและปิดทองไว้

2.3 กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานภาพพระบฏ

ในปัจจุบันงานลายคำได้เกิดวิวัฒนาการและการพัฒนาต่อยอด โดยได้รับอิทธิพลจากเทคนิคงานศิลปกรรมลายคำล้านนาในอดีต โดยมีชื่อเรียกเทคนิคนี้ว่า “ลายคำ น้ำแต้ม” เป็นกระบวนการวิธีการหนึ่งที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากการทดลอง แก้ปัญหา และปฏิบัติงานสร้างสรรค์ด้วยการใช้ยางมะเดื่อ นอกในอดีตนิยมใช้ยางมะเดื่อจากต้นมะเดื่ออุทุมพร เพราะเป็นยางไม้ที่ให้ความเหนียวและติดทนนาน ปัจจุบันยางมะเดื่อจากต้นมีข้อจำกัด เนื่องจากเป็นวัตถุดิบที่หายาก การเก็บรักษาได้ไม่นาน จึงมีผู้คิดค้นยางมะเดื่อวิทยาศาสตร์ที่เรียกกันว่า “ยางมะเดื่อออก” ที่สามารถใช้เขียนด้วยพู่กัน ตัดเส้นถมพื้น แล้วปิดด้วยทองคำเปลวได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น ต่อมามีการผลิตสีที่มีคุณภาพและคุณลักษณะที่ให้ความคล้ายคลึงกับสีทองคำเปลว ที่มีคุณสมบัติเหมาะแก่การนำไปใช้ในงานศิลปะ ซึ่งมีคุณลักษณะที่โดดเด่นคือแห้งเร็ว มีความคงทนสามารถทาทับหลายๆ ชั้นได้ เรียกว่า (acrylic) จึงเป็นการปรับเปลี่ยนวัสดุในการทำงานลายคำล้านนาในยุคปัจจุบัน มีขั้นตอนในการปฏิบัติงานลายคำล้านนา

การเตรียมวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน ได้แก่ แผ่นพลาสติกใส มีดคัตเตอร์หรือวัสดุปลายแหลม ดินสอ, ปากกาเคมี (Permanent Marker) สีทองอะคริลิก ฟองน้ำที่ทำเป็นลูกประคบ พู่กันสกอตเทป (Scotch tape) ฝืนผ้าใบและไม้แขวน

การสร้างสรรค์งานลายคำ มีขั้นตอนในการปฏิบัติดังนี้

1. การร่างรูปแบบลวดลายบนแผ่นกระดาษให้สมบูรณ์
2. การนำแผ่นพลาสติกใสมาทาบลงบนรูปแบบลวดลายที่เตรียมไว้
3. การฉลุลายตามแบบโดยใช้มีดคัตเตอร์หรือวัสดุปลายแหลมตัดฉลุตามเส้นบนแบบร่าง

ที่กำหนด โดยเน้นความละเอียดและประณีต

4. การนำแม่แบบจากแผ่นพลาสติกใสที่ทำการตัดฉลุเรียบร้อยแล้วมาทาบบนผืนผ้าที่เตรียมไว้
5. ใช้ฟองน้ำที่ทำเป็นลูกประคบ ตะสีทองอะคริลิก ตะประคบโดยให้สีสม่าเสมอกัน ประมาณ 2-3 ครั้ง เพื่อให้สีสม่าเสมอกันและคมชัด
6. ตรวจสอบความเรียบร้อย จากนั้นให้ดึงแม่แบบพลาสติกใสออก หลังจากนั้นนำผืนผ้าไปสอดไสไม้แขวน

ภาพที่ 2 แสดงร่างภาพลงบนแผ่นกระดาษตามรูปแบบที่กำหนด

ภาพที่ 3 ทาบแผ่นพลาสติกใสวางทับบนร่างแผ่นกระดาษ แล้วทำการแกะฉลุลงลายบนแผ่นพลาสติกใส

ภาพที่ 4 ใช้ฟองน้ำที่ทำเป็นประคบ และสีทองอะคริลิคประคบบนแม่แบบพลาสติกใส

ภาพที่ 5 พระบฏที่เสร็จสมบูรณ์

3. การส่งเสริมกิจกรรมพุทธศิลป์กรรมบำบัด ด้วยการแสดงภาพพระบฏ และสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง วัดธาราทิพย์ชัยประดิษฐ์ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า

3.1 กิจกรรมพุทธศิลป์กรรมบำบัด ด้วยการแสดงภาพพระบฏ

การฝึกปฏิบัติการส่งเสริมกิจกรรมกิจกรรมพุทธศิลป์กรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระบฏ จากเวสสันดรชาดก ให้แก่พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มตัวแทนชาวบ้านในชุมชน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ/ท้องถิ่น และกลุ่มศิลปิน เยาวชน นิสิต นักศึกษา และสถาบันการศึกษาทางศิลปะ โดยการสนับสนุนของ กองทุนพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสิริภาจุฑาภรณ์ วัดธาราทิพย์ชัยประดิษฐ์ และมหาวิทยาลัยเครือข่าย ประกอบด้วย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ร่วมกันจัดกิจกรรมโครงการประกวดวาดภาพในหัวข้อเรื่อง “จิตรศิลป์ เกิดใต้อ้อมกอดมินทร์ปิ่นสยาม ครั้งที่ 1” ณ วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ หมู่บ้านห้วยชมพู ตำบลแม่แตง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2565

การสรุปองค์ความรู้ กิจกรรมปฏิบัติการถอดองค์ความรู้ทางศิลปะ (Art Workshop) เพื่อนำมาเป็นคู่มือด้านเทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์ และจัดทำกิจกรรมพุทธศิลป์กรรมบำบัด : จิตรกรรมภาพพระภูจากเวสสันดรชาดก ณ วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ หมู่บ้านห้วยชมพู ตำบลแม่แตง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2566

หลังจากนั้น จากการสรุปองค์ความรู้ กิจกรรมปฏิบัติการถอดองค์ความรู้ทางศิลปะ (Art Workshop) เพื่อนำมาเป็นคู่มือด้านเทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์งานนวลลายคำล้านนาสู่ชุมชนโดยพระบัณฑิต 3 รูป ในหลักสูตรพุทธศิลป์กรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับนำไปต่อยอดพัฒนาความรู้ในการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำล้านนาสู่บ้านประตูไม้ 2 บ้าน และบ้านหน้าต่างไม้ 12 บ้าน ณ พระอุโบสถ วัดบ้านปิง อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

จากผลการสร้างสรรค์ผลงานต่อยอด พบว่า เทคนิควิธีการจากการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำบนผืนผ้าใบ สามารถนำไปสู่การประยุกต์ใช้กับวัสดุในรูปแบบอื่น ๆ เช่น แผ่นไม้ได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาในการสร้างสรรค์ลายคำบนแผ่นไม้ที่มีลักษณะแข็งและไม่เรียบเนียนเหมือนแผ่นผ้า อีกทั้งการดูดซึมของแผ่นไม้ ทำให้การทำลายคำมีความยุ่งยากมากกว่า จึงต้องมีการแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม เช่น การขัดพื้นไม้ให้มีความเรียบ และการชุบผสมสีหลายครั้งเพื่อให้สีอึดตัว การตกแต่งลวดลายให้มีความคมชัด และทาทับด้วยสารเคลือบสีเพื่อกันการซีดจางและหลุดลอก จะเห็นได้ว่ากระบวนการเหล่านี้ พระบัณฑิตสามารถประยุกต์และปรับแก้ไขปัญหาการทำลายคำในวัสดุชนิดอื่น ๆ ก่อให้เกิดองค์ความรู้และเทคนิควิธีการในการพัฒนางานศิลปะให้ก้าวหน้าต่อไป

3.2 กิจกรรมสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

กิจกรรมสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมเวทีวิชาการเรื่อง “การวิจัยพุทธศิลป์กรรม: การจัดการความรู้สู่ชุมชน เทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และครบรอบ 39 ปี มจร วิทยาเขตเชียงใหม่” โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ในวันเสาร์ ที่ 12 สิงหาคม พ.ศ. 2566 ณ วัดธาราธิปไตยชัยประดิษฐ์ ตำบลแม่แตง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีข้าราชการ ผู้แทนหน่วยงานองค์กร คณะกรรมการ วิทยากร นิสิต นักศึกษาและประชาชน ทำพิธีวางพานพุ่มและถวายพระพรชัยมงคล เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง โดยมี นายชัยณรงค์ นันตาสาย นายอำเภอแม่แตง เป็นประธานในพิธี จุดธูปเทียนบูชาพระ

รัตนตรัย และถวายรูปเทียนแพ (เปิดกรวยกระทงดอกไม้) หน้าพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง การแสดงธรรมเทศนามหาชาติเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดย พระไกรสร กิตติเวที วัดท่าไคร้ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า มหาเวสสันดร เป็นชาดกสำคัญเรื่องหนึ่งในบรรดาอดีตชาติ 10 เรื่อง ชาวล้านนาเรียกว่า พระเจ้า 10 ชาติ มหาเวสสันดรชาดก ถือว่าเด่นในการบำเพ็ญ “ทานบารมี” ตามความเชื่อและคตินิยมที่สืบทอดกันมานานเช่นนี้ จึงทำให้เกิดประเพณีการฟังเทศน์ ชาวล้านนา เรียกว่า “ตั้งธัมม์หลวง” (พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์, 2555) โดย พระสิริมังคลาจารย์ สังฆปราชญ์แห่งล้านนา เป็นผู้แต่งเป็นวรรณกรรมบาลี เรื่อง เวสสันดรที่ปณี เมื่อปีพุทธศักราช 2060 เนื้อความในมหาเวสสันดรชาดก ที่มี 1,000 คาถา แยกเนื้อหาออกเป็น 13 กัณฑ์ หรือ 13 ปัพพะ (ตอน) (เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี, 2540) โดยเป็นหนังสือสองเนื้อความ (อธิบายเนื้อหา) เวสสันดรชาดก ทั้ง 13 กัณฑ์ อาศัยอรรถกถาเวสสันดรชาดกเป็นโครงหลัก ขยายคำและความออกไปอย่างพิสดาร ก่อให้เกิดประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ของล้านนา ได้แก่ ประเพณีตั้งธัมม์หลวง คติความเชื่อในเรื่อง อานิสงส์ของการฟังเทศน์เวสสันดรชาดก และก่อให้เกิดธรรมเนียมเวสสันดรชาดกล้านนาที่มีหลายสำนวน สื่อถึงความนิยมฟัง ด้วยเหตุที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมมากนับแต่อดีต จึงมีนักปราชญ์ล้านนา แต่งธรรม (เรียบเรียงด้วยสำนวนล้านนา) มีจำนวนประมาณ 237 สำนวน (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2552) โดยแสดงให้เห็นถึงพุทธคติธรรมจากเวสสันดรชาดกกับบารมี 10 ทศ (เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี, 2540)

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า พระบฏมหาชาติได้เลือนหายไปจากประเพณีตั้งธรรมหลวง ทำให้ไม่มีการใช้พระบฏร่วมกับการประกอบพิธีกรรม จากการสันนิษฐานของ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี พบว่า ภาพพระบฏที่วัดดอกเงินเป็นภาพเขียนพหุรงค์ที่เก่าแก่ที่สุด หรืออย่างน้อยก็สมัยเดียวกับภาพเขียนเรื่องไตรภูมิสมัยอยุธยา (ศิลป์ พีระศรี, 2509) ส่วน อาทิตยา สืบมาแต่บ้าน กล่าวถึงรูปแบบศิลปกรรมพระบฏสมัยล้านนาอาจได้รับอิทธิพลมาจากหลากหลายดินแดนที่แตกต่างกัน เช่น อยุธยา สุโขทัย ลังกา และจีน เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้สันนิษฐานถึงสังคมล้านนาในช่วงเวลานั้นว่าคงเป็นช่วงที่รุ่งเรืองของดินแดนล้านนา มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนอื่นๆ (อาทิตยา สืบมาแต่บ้าน, 2552) เมื่อไม่มีการใช้งานพระบฏ พระบฏจึงถูกเก็บรักษาไว้ในเจดีย์ ดังที่คงเดช ประพัฒน์ทอง ตั้งข้อสังเกตว่า พระบฏที่ค้นพบที่กรุเจดีย์วัดดอกเงิน จากสภาพที่ค้นพบนั้นมีรอยขาดผากกลาง มีลักษณะการชำรุดอาจจะเกิดขึ้นก่อนที่จะนำมาบรรจุอยู่ในเจดีย์ ซึ่งท่านเชื่อว่าเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้พระบฏผืนนี้ถูกนำมาบรรจุอยู่ในเจดีย์ (คงเดช ประพัฒน์ทอง, 2527) และอยู่นอกเหนือการรับรู้ของคนในชุมชน และไม่มีการผลิตซ้ำเพิ่มเติมหรือสร้างใหม่ทดแทนพระบฏเดิมที่ชำรุดเสียหาย ต่อมาจึงมีการศึกษาที่มาที่ไปของพระบฏ พบว่ามีความสำคัญกับวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต

เป็นอย่างมาก และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ชาวล้านนาจึงนำพระบรมกัลป์มามาใช้ใหม่ โดยรื้อฟื้นประเพณีตั้งธรรมหลวงขึ้นใหม่เพื่อให้พระบรมกัลป์มาใช้อีกครั้ง นอกจากนี้จะเป็นการฟื้นคืนคุณค่าให้กับพระบรมกัลป์และประเพณีตั้งธรรมหลวงแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่ความรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ในชุมชนให้เกิดความตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญและสืบทอดประเพณีตั้งธรรมหลวงและพระบรมกัลป์ต่อไป เป็นกลยุทธ์หนึ่งที่ใช้ในการดึงให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับงานวัฒนธรรม โดยใช้ประเพณีและวัตถุทางศาสนา มาñosมนำ (ฐานข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน, 2565)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบ วัสดุ และเทคนิคการวาดภาพพระบรมกัลป์โดยใช้กระบวนการของการสร้างสรรค์ลายคำ การประดับตกแต่งด้วยเทคนิคดังกล่าวยังปรากฏให้เห็นในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขง ในหลายประเทศ เช่น เมือง หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า เมืองสิบสองพันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศกัมพูชา ประเทศเวียดนาม และในประเทศไทย (วิทยา พลวิฑูรย์ และเนติ พิเคราะห์, 2562) ดังที่ กรมศิลปากร สันนิษฐานว่า พระบรมกัลป์ที่เขียนเรื่องราวเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาเมืองสังกัสสะ หลังจากเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีองค์ประกอบภาพที่พระพุทธเจ้าอยู่ตรงกลาง มีพระสาวกพนมมือประกอบอยู่ด้านข้าง มีการจัดวางองค์ประกอบดังกล่าวที่คล้ายคลึงกับพระบรมกัลป์จำนวนหนึ่งที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ (กรมศิลปากร, 2545) และ วิบูลย์ สีสวรรณ กล่าวถึงพระบรมกัลป์ในดินแดนไทยอาจเขียนขึ้นไว้เป็นพุทธบูชา เช่นเดียวกับพระพุทธรูป โดยพิจารณาจากรูปแบบที่เขียนเป็นรูปพระพุทธรูปยืน พระบรมกัลป์เขียนภาพอัครสาวกประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้าง ซึ่งใกล้เคียงกับการจัดวางพระพุทธรูปซึ่งบูชากันในอุโบสถ (วิบูลย์ สีสวรรณ, 2526 – 2527) ส่วนพระบรมกัลป์ในล้านนามีพัฒนาการมาตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว อันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ (สุรพล คำรืห์กุล, 2535)

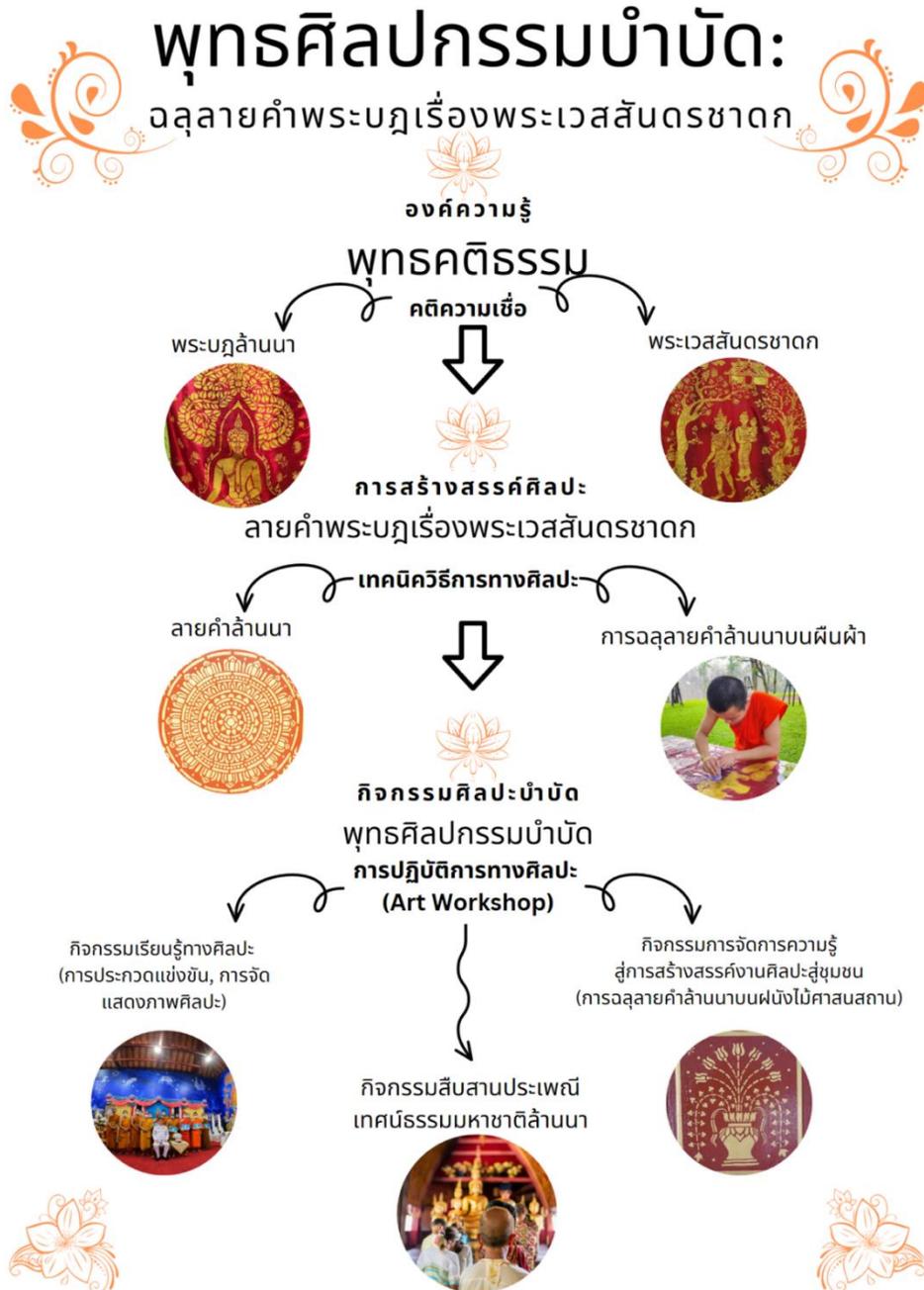
ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 โดยจัดกิจกรรมการฝึกปฏิบัติการส่งเสริมกิจกรรมกิจกรรมพุทธศิลปกรรมบำบัด: จิตรกรรมภาพพระบรมกัลป์จากเวสสันดรชาดก ให้แก่พระสงฆ์ที่เป็นผู้นำในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มตัวแทนชาวบ้านในชุมชน ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐ/ท้องถิ่น และกลุ่มศิลปิน เยาวชน นิสิต นักศึกษา และสถาบันการศึกษาทางศิลปะ หลังจากนั้น จึงนำเอาองค์ความรู้มาสู่การจัดกิจกรรมปฏิบัติการถอดองค์ความรู้ทางศิลปะ (Art Work shop) เพื่อนำมาเป็นคู่มือด้านเทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์งานลวดลายคำล้านนาสู่ชุมชน โดยพระบัณฑิตได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับนำไปต่อยอดพัฒนาความรู้ในการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำล้านนาสู่บ้านประตูไม้ และบ้านหน้าต่างไม้ ณ พระอุโบสถ วัดบ้านปิง จากผลการสร้างสรรค์ผลงานต่อยอด พบว่า เทคนิควิธีการจากการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำบนพื้นผ้าใบ สามารถนำไปสู่การประยุกต์ใช้กับวัสดุในรูปแบบอื่นๆ เช่น แผ่นไม้ได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาในการสร้างสรรค์ลายคำบนแผ่นไม้ที่มีลักษณะแข็งและไม่เรียบเนียน

เหมือนแผ่นผ้า อีกทั้งการดัดซึ่มของแผ่นไม้ ทำให้การทำลายคำมีความยุ่งยากมากกว่า จึงต้องมีการแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงยุคที่ใช้ให้เหมาะสม เช่น การขัดพื้นไม้ให้มีความเรียบ และการชุบผสมสีหลายครั้งเพื่อให้สีอึดตัว การตกแต่งลวดลายให้มีความคมชัด และทาทับด้วยสารเคลือบสีเพื่อป้องกันการซีดจางและหลุดลอก จะเห็นได้ว่า กระบวนการเหล่านี้ พระบัณฑิตสามารถประยุกต์และปรับแก้ไขปัญหาการทำลายคำในวัสดุชนิดอื่นๆ ก่อให้เกิดองค์ความรู้และเทคนิควิธีการในการพัฒนางานศิลปะให้ก้าวหน้าต่อไป เช่นเดียวกับ ลิปิกร มาแก้ว พบว่า ลายคำล้านนา (แม่พิมพ์ลายฉลุ) ในอดีตเป็นการสร้างต้นแบบโดยการใช้ลวดลวดลายให้เกิดช่องลายบนแผ่นหนังบาง แล้ววางทับบนพื้นที่ทาร์กหรือชาด ปิดทองคำเปลวลงในช่องลายที่ฉลุไว้ เสร็จแล้วจึงยกแบบออก ปัจจุบันมีการพัฒนาใช้วัสดุตามยุคตามสมัย โดยใช้แผ่นพลาสติกสร้างแบบลาย ใช้มีดคัทเตอร์ฉลุแทนสิ่ว ใช้สีน้ำมันหรือสีอะคริลิกทาองพื้นแทนรักหรือชาด เป็นต้น (ลิปิกร มาแก้ว, 2562)

กิจกรรมสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวง คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมเวทีวิชาการเรื่อง “การวิจัยพุทธศิลปกรรม: การจัดการความรู้สู่ชุมชน เทิดพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และครบรอบ 39 ปี มจร วิทยาเขตเชียงใหม่” การแสดงธรรมเทศนามหาชาติเวสสันดรชาดกกัณฑ์มัทรี อย่างไรก็ตาม พงศกร เล็งดี พบว่า ศิลปะบำบัดเป็นการใช้ศิลปะในการบำบัดทางจิตใจภายในบรรยากาศความสัมพันธ์เชิงบำบัดเพื่อมาเป็นการสื่อสารถึงความคิด อารมณ์ ความรู้สึก มีการทำการศึกษาผลดีทางสุขภาพจิต ผลทางสังคมของการทำศิลปะบำบัดที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วยจิตเวชทั่วไป ทั้งผู้ป่วยจิตเภท ผู้ที่มีปัญหาความเครียด ผู้มีปัญหการใช้สารเสพติด ผู้ป่วยโรคสมองเสื่อม แต่การศึกษาส่วนใหญ่ จะเน้นการแสดงเทคนิคการบำบัด (พงศกร เล็งดี, 2555) ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์งานศิลปะจากจิตรกรรมภาพพระบฏสามารถช่วยให้ผู้เข้าร่วมวิจัยได้สำรวจและเข้าใจตนเองมากขึ้น สามารถจัดการกับอารมณ์ ความรู้สึก และความคิดเชิงลบได้ดีขึ้น ตลอดจนสามารถพัฒนาทักษะทางสังคมและการสื่อสารได้ดีขึ้น พุทธศิลปกรรมบำบัดจะช่วยส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศิลปกรรมกับสุขภาพจิตและความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดจนการพัฒนาวิธีการรักษาสุขภาพจิตและความเป็นอยู่ที่ดีด้วยพุทธศิลปกรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “พุทธศิลป์กรรมบำบัด : จิตรกรรมภาพพระภูจากเวสสันดรชาดก ในชุมชนบ้านห้วยชมพู อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่” สามารถสรุปผลเป็นแผนผังองค์ความรู้ได้ดังนี้

ภาพที่ 6 องค์ความรู้จากงานวิจัย

พุทธศิลป์กรรมบำบัดที่เกี่ยวกับจิตรกรรมภาพพระภูจากเวสสันดรชาดก เป็นหนึ่งในชาดกสำคัญของคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ผนวกรวมความรู้กับการสร้างสรรค์ภาพพระภูที่เป็น

ศิลปะล้านนา เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้พุทธคติธรรมในการเป็นสื่อในการสืบสานเรื่องราวศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา นับเป็นกิจกรรมการบำบัดทางศิลปะ ที่มาจากการสร้างจิตรกรรมภาพพระพุทธรูปเรื่องเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและละเอียดอ่อน ทั้งในเรื่องของการกลุ่ลยคำ และการเตรียมวัสดุ เช่น ฝ้ายหรือไหมเพื่อให้ได้ลักษณะที่ถูกต้องและสวยงาม นอกจากนี้ยังต้องใช้เทคนิคการทาสีและสร้างรายละเอียด เพื่อให้ภาพมีความสมบูรณ์และสวยงามอย่างถูกต้องในทุกมิติ ประกอบกับการจัดกิจกรรมในถ่ายทอดการเรียนรู้ทางศิลปะ ได้แก่ การประกวดแข่งขัน การจัดแสดงภาพศิลปะ การต่อยอดพัฒนาการจัดการความรู้สู่การสร้างสรรคงานศิลปะสู่ชุมชน และในท้ายที่สุด คือ การจัดกิจกรรมสืบสานประเพณีเทศน์ธรรมมหาชาติล้านนา โดยนำภาพพระพุทธรูปที่สำเร็จแล้วนำมาจัดแสดงเพื่อเป็นสื่อในการเรียนรู้ ตลอดจนการจัดกิจกรรมปฏิบัติการทางศิลปะ (Art Workshop) ร่วมกับผู้สร้างสรรค์และผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้มีส่วนร่วมในการนำศิลปะมาใช้ในการบำบัดทางอารมณ์จิตใจของตนเอง

สรุป

โดยสรุปการจัดศิลปกรรมบำบัดมีรูปแบบอื่น ๆ ประกอบ ได้แก่ ดนตรี การฟังเทศน์ทำนองแหล่ มหาชาติ ศิลปกรรมบำบัดเหล่านี้สามารถช่วยในการเพิ่มความสัมพันธ์และการสื่อสารระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรมและผู้ให้การบำบัด รวมทั้งช่วยกระตุ้นการเรียนรู้และพัฒนาทักษะทางสมองของผู้เข้าร่วมกิจกรรม พุทธศิลปกรรมบำบัดเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความสุขและเสริมสร้างสุขภาพทางกายและจิตใจ การทำศิลปกรรมบำบัดสามารถใช้ในการลดความเครียด กระตุ้นความคิดสร้างสรรค์ สร้างความเพลิดเพลิน และความสงบทางจิตใจ ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของความสุขในพระพุทธศาสนา

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า การสร้างพระพุทธรูปในประเพณีเทศน์มหาชาติล้านนาได้เลือนหายไป ทำให้ไม่มีการใช้พระพุทธรูปรวมกับการประกอบพิธีกรรม ดังนั้น คณะสงฆ์และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ควรรื้อฟื้นการสร้างพระพุทธรูปขึ้นใหม่เพื่อใช้ประกอบในการสืบทอดประเพณีตั้งธรรมหลวงของล้านนา

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า กิจกรรมการฝึกปฏิบัติการทางศิลปะ (Art Work shop) ในการสร้างสรรค์ภาพพระบฏ ดังนั้น สถาบันการศึกษาทางศิลปะควรนำองค์ความรู้ไปสู่การจัดกิจกรรมปฏิบัติการถอดองค์ความรู้ทางศิลปะทั้งในด้านเทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำล้านนา

ผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า การจัดกิจกรรมสืบสานประเพณีตั้งธรรมหลวงร่วมกับกิจกรรมทางศิลปะ โดยบูรณาการกับกิจกรรมศิลปกรรมบำบัด (Art Therapy) ดังนั้น หน่วยงานการแพทย์ทางเลือก ควรจัดกิจกรรมการสร้างสรรค์งานศิลปะจากจิตรกรรมภาพพระบฏสามารถช่วยให้ผู้เข้าร่วมวิจัยได้สำรวจและเข้าใจตนเองมากขึ้น สามารถจัดการกับอารมณ์ ความรู้สึก และความคิดเชิงลบได้ดีขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้ได้ข้อค้นพบ เทคนิค วิธีการ และกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะพระบฏด้วยจิตรกรรมลายคำล้านนา ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับกิจกรรมศิลปกรรมบำบัด (Art Therapy) สำหรับประเด็นในการวิจัยครั้งต่อไปควรทำวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาต่อยอดในการสร้างสรรค์ศิลปะลายคำล้านนาทั้งในด้านเทคนิคและวัสดุอื่น ๆ เช่น ไม้ ผนังปูน พร้อมทั้งขยายผลกิจกรรมศิลปะบำบัดสู่กลุ่มผู้ที่มีภาวะซึมเศร้า ผู้มีความเครียดสูง ผู้มีความบกพร่องทางการเรียนรู้ ผู้ติดยาเสพติด เป็นต้น เพื่อทำการศึกษาถึงประสิทธิผลของการใช้จิตรกรรมภาพพระบฏกับกลุ่มบุคคลที่มีความแตกต่างกัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2514). *มหาเวสสันดรชาดกสำนวนเทศนา 13 กัณฑ์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2527). *พระบฏและสมุดภาพไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- กรมศิลปากร. (2545). *พระบฏ*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2540). *เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี*. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2550). *ปงสนุก : คนตัวเล็กกับการอนุรักษ์*. กรุงเทพฯ: อุษาคเนย์.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. (2527). *พระบฏและสมุดภาพไทย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ฐานข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. (2565). *พระบฏ*. สืบค้นเมื่อ 31 ตุลาคม 2565, จาก https://www.sac.or.th/databases/traditional-objects/th/equipment-detail.php?ob_id=313
- ทวีศักดิ์ สิริรัตน์เรขา และ สมจิตร ไกรศรี. (2553). *โปรแกรมศิลปกรรมบำบัด สถาบันราชานุกูล*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ทวีศักดิ์ สิริรัตน์เรขา. (2550). *ศิลปกรรมบำบัดศาสตร์และศิลป์แห่งการบำบัด*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

- เถียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ. (2552). การศึกษาเปรียบเทียบงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาของชุมชนไท เมืองเชียงตุง รัฐฉาน สหภาพพม่า และชุมชนแม่ทะ จังหวัดลำปาง. เชียงใหม่: ศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. (2558). ประวัติศาสตร์ทั้งกา. *วารสารวิจิตรศิลป์*, 6(2), 74–75. สืบค้นจาก <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fineartsJournal/article/view/77246/61997>
- พงศกร เล็งดี. (2555). การใช้ศิลปะบำบัดกับผู้ป่วยทางจิตเวช. *วารสารสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา*, 6(1), 36–46. สืบค้นจาก <https://he01.tci-thaijo.org/index.php/journalsomdetchaopraya/article/view/187575/131759>
- พระครูสังฆรักษ์ศุภณัฐ ภูริวฑฒโน และคณะ. (2561). การตีความภาพพุทธศิลป์ที่ปรากฏในเอกสารโบราณของจังหวัดลำปาง. *วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง*, 7(2), 6. สืบค้นจาก <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NBJ/article/view/252942/171747>
- พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2555). พระมหาเวสสันดรที่ปณี : สารระ คุณค่า และนัยสำคัญต่อวิถีสังคมและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- ลิปิกร มาแก้ว. (2562). *หลักสูตรลายคำล้านนา (แม่พิมพ์ลายฉลุ)*. เชียงใหม่: คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา.
- วิทยา พลวิฑูรย์ และ เนติ พิเคราะห์. (2562). งานศิลปกรรมลายคำล้านนา ใน หลักสูตรลายคำล้านนา (แม่พิมพ์ลายฉลุ). ลิปิกร มาแก้ว, วิทยา พลวิฑูรย์ และเนติ พิเคราะห์ผู้เขียน. เชียงใหม่: คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2526–2527). “พระบฏ: จิตรกรรมไทยที่ถูกลืม. *วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 7(1), 137–138. สืบค้นจาก <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jasu/article/view/250501/170085>
- ศิลป์ พีระศรี. (2509). พระบฏในกรุพระเจดีย์วัดดอกเงิน. พระนคร: กรมศิลปากร.
- ศิลป์ พีระศรี. (2515). *สมบัติศิลปะจากเขื่อนภูมิพล*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สงวน รอดบุญ. (2545). *พุทธศิลปะลาว*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สายธาร.
- สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2552). *รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา : เอกสารไมโครฟิล์ม (ฉบับปรับปรุง)*. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สน สีมาตั้ง. (2526). *โครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังล้านนา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมชาติ มณีโชติ. (2529). *จิตรกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: โอ เอส พรินติ้ง.
- สันติ เล็กสุขุม. (2534). *ศิลปะเชียงใหม่ (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สิงพะ วรรณสัย. (2523). *ปริทัศน์วรรณคดีล้านนาไทย*. เชียงใหม่: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรพล ดำริห์กุล. (2535). *ลายคำล้านนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

อภิรมย์ สีดาคำ และ เสริมศิลป์ สุภเมธีสกุล. (2552). *วรรณกรรมบาลีในประเทศไทย วรรณคดีบาลี*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อัศนี ชูอรุณ, เลิศศิริร์ บวรกิตติ และ สมชัย บวรกิตติ. (2548). ศัพท์ลับสน: ศิลปะบ่าบัด หรือ ศิลปกรรมบ่าบัด. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*, 30(3), 875. สืบค้นจาก

http://legacy.orst.go.th/wp-content/uploads/royin-ebook/257/FileUpload/605_4890.pdf

อาทิตยา สืบมาแต่ปิ่น. (2552). *เปรียบเทียบพระบฏแสดงภาพพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ สมัยล้านนาและรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุดม รุ่งเรืองศรี. (2546). *วรรณกรรมล้านนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อุทอง ประศาสน์วินิจฉัย. (2548). *ท่องเที่ยวชาติผ่านจิตรกรรม: เดชสุเนม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ.

เอมอร ชิตตะโสภณ. (2533). *ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมล้านนากับวรรณกรรมประจำชาติ*.

เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.